

УДК 321.01 + 329.11

КОНСЕРВАТИЗМ: СВІТОГЛЯД, ІДЕОЛОГІЯ, ДОКТРИНА?**Наталія Козак**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-40*

У підході до вивчення такого багатоманітного явища, як консерватизм, перетинаються безліч методологічних проблем всезагальної історії, філософії і політології, відбиваються політичні пристрасті та упередження. Звідси і величезний набір міркувань, концепцій, постулатів; елементи наукового підходу переплітаються з публіцистичними, життєво-побутовими. На жаль, досі ще немає ґрунтовно розробленої теорії цього явища: консерватизм трактують як певний світогляд, стиль поведінки, форму ідеології, напрям філософії, тип політики. Для прикладу можна навести класифікацію німецького політолога Г.-Г. Шумана, який розглядав консерватизм як аналітичне структурне поняття. Згідно з його дослідженням, консерватизмом називають:

- 1) соціальну чи політичну поведінку, мислення або діяльність, що відповідає інтересам історично визначеного панівного класу (феодальної аристократії, дворянства тощо);
- 2) певну організаційну форму окремих соціальних чи політичних течій (консервативні партії чи союзи);
- 3) запроваджений у суспільстві канон "вічних" цінностей, що зумовлюють ту чи іншу поведінку або діяльність певної групи людей;
- 4) будь-який вид пристосування індивідуальної поведінки, мислення або діяльності до традиційних соціальних правил, норм та інститутів ("консервативна" модель соціалізації індивіда) [1].

Як бачимо, обмежитися при визначенні консерватизму однією з дефініцій недостатньо. Адже кожне із наведених тут трактувань характеризує певні сторони функціонування консерватизму у житті суспільства. Відтак, зрозуміти природу консерватизму можна лише за допомогою широкого дослідження та порівняння різноманітних аспектів його тлумачення. Головне завдання нашого дослідження – з'ясувати суть консерватизму як ідейно-політичної доктрини, зіставивши її з консервативними світоглядом та ідеологією.

Сам термін "консерватизм" означає "збереження" (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти). У різних середньовічних містах, зокрема в Італії,

словом "conservator" називали охоронців закону. Англійських мирових суддів іменували "custodes pacis" – оберігачами (conservators) миру. Загалом це слово означало безпеку.

Як політичний термін, слово "консерватор" використовували у Франції під час та після наполеонівської ери. Цей термін означав охоронця спадщини цивілізації та принципів справедливості. З Франції це поняття перейшло до Англії. Консерваторами почали називати "торі" – партію порядку у британському парламенті.

Отож, консерватизм як такий означав збереження, охорону, та зміст цього поняття ширший і багатозначніший, ніж просто "збереження".

Розглянемо першооснову будь-якої консервативної доктрини, ідеології, політики, – тобто консервативний світогляд.

Консервативна світоглядна позиція була притаманна частині людства з ранніх періодів суспільної історії. Це впливало з особливостей людської природи, характеру, способу мислення, здатності індивідів і цілих спільнот пристосуватися до реалій змінного світу, або ж протистояти їм. Процес будь-якої кардинальної зміни завжди болісний, особливо, якщо відбувається зміна усталеного протягом років способу життя, набору цінностей та орієнтацій. Зміна несе з собою загрозу ідентичності людини. Тому людина почувається неприродно, їй важко зрозуміти реальну дійсність і усвідомити себе невід'ємною складовою цієї дійсності. З'являється обтяжливе почуття постійної недовершеності. Зрештою, людина всіма силами прагне захистити себе від небезпеки, яка їй загрожує у новому світі, за допомогою державних законів, релігійних канонів, суспільної моралі, що об'єктивно існують, і ніби протистоять зміні. Така людина стоїть за абсолютне збереження традицій, стереотипів суспільного буття. Тому саме її можна назвати консерватором. Однак не всім змінам можна протистояти, інколи до них треба пристосовуватися, і це також є виявом консерватизму. Здатність максимально зберегти усталене, якому загрожують зміни, і в такий спосіб асимілювати нове – ось єдиний засіб консерваторів урятувати свою ідентичність від перемін.

Проте консервативний світогляд не можна ототожнювати лише з негативним ставленням його носіїв до змін. Це складна система узагальнених відчуттів, уявлень і теоретичних поглядів на навколишній світ, місце в ньому людини, система переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій окремого індивіда, певної соціальної групи чи суспільства.

Багато дослідників консерватизму дають свої визначення його суті як світоглядної позиції. Наприклад, англійський політолог Майкл Оакшотт пише: "Бути консерватором – означає віддавати перевагу відомому перед невідомим, випробуваному перед невипробуваним, фактові перед загадкою,

дійсному перед можливим, обмеженому перед безмежним, близькому перед далеким, достатньому перед надмірним, зручному перед досконалим, теперішнім веселощам перед утопічним блаженством" [2]. Інший автор, теж англієць, Р.Беннет дав таке філософське визначення консерватизму: "Консерватизм – це філософія, що ґрунтується на серії тенденцій: діалектики авторитету і свободи, колективізму та індивідуалізму, стабільності і прогресу, минулого і теперішнього, наступності і змін. Це філософія синтетична за природою... Вона вказує на необхідність виключення перебільшення і крайнощів, абсолютизму й анархії... Це філософія рівноваги та поступовості" [3].

Критично осмислюючи обидві позиції, зауважимо, що М.Оакшотт влучніше окреслює консервативний світогляд, ніж Р.Беннет. Характеристика другого автора є надто універсальною і попри її придатність для означення консерватизму, може бути застосовною під час розгляду й інших ідеологій, які ґрунтуються на серії подібних тенденцій.

Ще одне трактування консервативного світогляду знаходимо у німецького політолога Ірінга Фетчера: "Якщо намагатися визначити істинно консервативну позицію, то найбільше її втілює в себе гасло "право залишатися самим собою". Воно означає для кожного індивіда право захищати свою особистість від будь-яких посягань з боку держави чи іншої особи. "Право залишатися самим собою" передбачає терплячість і поступовість, гласність і принцип добровільної згоди при здійсненні будь-яких змін і реформ. Турбота про збереження "середовища", не лише природи, а й культури з її багатоманіттю форм і традицій – така єдина основа легітимації "істинно консервативного мислення" [4]. Теоретизування Фетчера цікаві й водночас доволі суперечливі. Нез'ясованою постає, окрім всього іншого, співвідносність окремих понять. Для прикладу, доволі важко зрозуміти, як консервативну позицію можна окреслити лише "правом" і як це "право залишатися самим собою" зіставне з необхідністю бути "терплячим" чи взагалі може "передбачати терплячість", а заодно й потребу вияву згоди (нехай навіть добровільної) перед будь-якими змінами і реформами.

Як бачимо, світогляд консерваторів складний і багатоманітний. Тому надзвичайно важко дати чітке означення цього явища. Проте, абстрагуючись від рівня політичного і не претендуючи на повний перелік рис консерватизму як життєвої філософії, спробуємо виділити низку ознак, характерних для консервативного світогляду: прив'язаність до вже існуючого; недовіра до нового, прихильне ставлення до випробуваного; схильність надавати перевагу життєвому досвіду, а не інтелектуальним конструкціям; інстинктивне схвалення стабільності, традиції; скептицизм щодо будь-якого радикалізму, утопій і обіцянок майбутніх благ; прагнення враховувати

конкретність, а можливості людини швидше недооцінювати, ніж переоцінювати.

Консервативний світогляд нерозривно пов'язаний з консервативною ідеологією, власне він є її основою. Найчастіше під ідеологією розуміють систему цінностей чи поглядів (переконань), визнаних як факт або істина деякою групою людей. На відміну від науки, тобто наукового світогляду, вона не лише несе знання, а й відбиває певне ставлення до предмета знання. На відміну від релігії, вона потребує не тільки віри у свої постулати, а формального визнання, або прийняття їх.

Що стосується визначення суті консервативної ідеології та її зв'язку з консервативним світоглядом, то тут виникають певні труднощі. Це пов'язане, насамперед, з проблемою неоднозначного трактування консерватизму в цьому аспекті його дослідниками. Багато з них заперечують, що консерватизм є ідеологією. Вони вважають, що консерватори, на відміну від лібералів та соціалістів, не мають системного бачення того, яким повинне бути добре суспільство; твердять, що консерватори віддають перевагу обґрунтуванню своїх тверджень, яке має спиратися радше на врахування конкретного історичного досвіду, аніж на абстрактну теорію. На думку американського вченого П.Вірека, консервативне мислення має антитеоретичний і антиідеологічний характер, тоді як ліберальне мислення раціоналістичне і цілеспрямовано конструє різноманітні абстрактні схеми, відповідно до яких намагається переобладнати суспільство [5].

У "Словнику консервативної і вільної думки" є таке визначення консерватизму: "Консерватизм можна розглядати, як певний напрям дій, покликаних зберігати найкраще з успадкованого у світлі змінних і непередбачуваних обставин. Він зосереджений на фактах і уникає теорій, відтак прагне збереження літератури, інститутів і характерних для нації способів мислення та дій, і не пропонує приписів для зміни чи розвитку" [6]. Це трактування консерватизму теж не вельми зіставне з визнанням його як ідеології.

Деякі вчені навіть вважають консерватизмом просту суб'єктивну схильність до певного способу життя і заперечують його ідеологічність: "Консерватизм є не стільки політичною доктриною, скільки особливістю розуму", – так починає Р.Дж.Вайт свою книгу "Консервативна традиція", а далі додає, що консерватизм є "способом почування, способом життя" [7]. Таке ототожнення консерватизму лише з певним підходом до життя, особливістю розуму чи просто рисою людського характеру, буває часто помилковим та недостатньо об'єктивним.

Тому інший варіант трактування консерватизму, що полягає власне у визнанні його як окремої ідеології поряд з лібералізмом, комунізмом, соціал-демократією, фашизмом та ін.

Загалом коли говорять про антиідеологічність і антитеоретичність консерваторів, по суті справи, мають на увазі не те, що у них взагалі немає ідей і теорій, а, радше те, що вони надають перевагу прагматизму та компромісу перед абстрактними схемами. Консерватори виступають проти абсолютизації будь-яких ідей чи теорій, тим більше проти їхньої реалізації у "чистому вигляді" на практиці. У цьому полягає їхня позиція, вивірена часом. Адже історія дає багато прикладів, коли спроби реалізації найпрекрасніших і найдосконаліших, як здавалося, ідей, доведених до логічного завершення, закінчувалося трагічно. Наприклад, консерватори мають ідеї і теорії, однак вони є концептуальними скептиками, тобто вважають багато політичних категорій і теорій позбавленими змісту, а суперечки у цій сфері марним витрачанням часу. Тому концептуальний скептик не цікавиться відкриттям фундаментальних принципів політики і формулюванням широких концепцій. Він шукає ключі до вирішення проблем на практиці і в конкретних справах. Однак певний набір ідей та цінностей, використання яких доцільне в конкретний історичний момент і в конкретному місці, консерватори сприймають, тому можна говорити про існування консервативної ідеології.

На захист цього підходу і проти трактування консерватизму винятково як схильності розуму політологи також висували низку інших тверджень. Для прикладу, згідно з думкою англійського політолога Р.Еклешаля, " припускати, що консерватизм закорінений у самій тканині життя, означає затінити той факт, що він є історичним явищем – сукупністю переконань, що їх певні суспільні групи почали висловлювати у певний історичний момент. Консерватизм у цьому сенсі є не менш ідеологічним, аніж лібералізм чи соціалізм" [8]. Консерватизм, опираючись на погляди та знання про природу людини, суспільство, державу, релігію, історію та на оригінальні моральні настанови, аж ніяк не є приватною думкою окремого індивіда, а соціальним поглядом, визнаним великою кількістю людей, що свідчить про його ідеологічний характер.

Отож, незважаючи на неоднозначність трактувань, консерватизм усе ж таки можна і треба вважати ідеологією.

Однак, розвиваючи далі підхід до консерватизму як до ідеології, треба зосередити увагу на багатоманітності його інтерпретацій, враховуючи, зокрема, значення історичних умов у розвитку цього явища.

Будь-яка ідеологія, консервативна в тому числі, – це не просто раз і назавжди даний комплекс ідей та цінностей. Вони (ідеї та цінності. – *Н.К.*) зазнають суттєвих змін залежно від конкретних історичних умов. Тому є всі

підстави критично поставитися до ціннісної дефініції консерватизму, що власне розглядає його як вічний набір конкретних ідей та цінностей. До таких цінностей можна зачислити традиції, стабільність, авторитет, порядок, свободу, відповідальність тощо, які існують завжди. Прихильником цього підходу є Д.Аллен. Інший політолог – С.Хантінгтон – називає такий варіант трактування консерватизму автономним, наголошуючи на універсальному, позачасовому й неісторичному характері цього явища. "Консерватизм є самостійною системою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними цінностями, як справедливість, рівновага, порядок, стриманість" [9].

Ця інтерпретація консерватизму недосконала з багатьох причин. По-перше, прихильники консервативної ідеології намагаються не абсолютизувати жодних ідей та цінностей, виходячи з недосконалості людської природи і скептичного ставлення до майбутнього взагалі. По-друге, як було зауважено вище, цінності як такі ніколи не існували у "чистому" вигляді, тому важко, а іноді практично неможливо, екстраполювати їх з однієї історичної епохи в іншу, з середовища конкретної держави на інше суспільне утворення. Це неминуче призводить до певної утопічності підходу, а тому не дає змоги прийняти його беззастережно.

Історичний вимір консервативна ідеологія втрачає і в разі так званого ситуаційного підходу, запропонованого американським політологом С.Хантінгтоном. За консерватизмом, як підкреслює автор, немає жодної інтелектуальної традиції, це звичайна тенденція до збереження status quo. "Людей штовхає до консерватизму шок, викликаний тими чи іншими подіями, жахливе відчуття, що суспільство чи інститути, які вони (люди. – Н.К.) схвалюють, або, щонайменше, приймають, і з якими тісно пов'язані, можуть раптом перестати існувати". Така охоронна ідеологія "виникає з певної історичної ситуації, яка постійно повторюється, у якій носії стабільної організації використовують консервативну ідеологію як захист". Відтак консерватизм постає не як явище, що постійно супроводжує політичне життя і зазнає піднесень та падінь, а як щось ситуаційне, епізодичне, що виникає подібно до хвилі чи спалаху, відповідно до певних обставин – ситуації. У подібному трактуванні викривлена соціальна сутність консерватизму, він всього лише як спалах людського невдоволення, що його постійно повторюють у різні часи різні соціальні групи, партії, рухи, перетворюючись таким чином у позбавлену ціннісного забарвлення функцію, яка готова використовувати будь-які засоби для збереження існуючого порядку.

Ще один підхід до розуміння суті консерватизму інтерпретує його як явище Нового часу. У цьому разі консерватизм розглядають як феодально-аристократичну реакцію на Велику французьку революцію кінця XVIII ст.,

що різко критикував ідеї просвітництва, апологізував феодальні цінності й дворянсько-клерикальні привілеї. Серед визначень С.Хантінгтона знаходимо його означення аристократичного консерватизму, який виражається у діях і слугує певним соціальним групам. Основоположником такого підходу є К.Мангайм. Згідно з його позицією, саме внаслідок Великої французької революції в суспільно-політичному житті "розвинулась тенденція до поляризації мислення... Різноманітні стилі мислення розвивалися відповідно до партійних напрямів, так що можна говорити про думку ліберальну чи консервативну". Мангайм уважав, що "консерватизм того часу – вираз не лише простого традиціоналізму його носіїв – переважно дворянського прошарку. Консерватизм значною мірою – це відображення визначеної позиції" [10].

Якщо ж розглядати консерватизм як конкретно-історичне явище, що мало чіткі джерела і причини зародження та розвитку, то треба визнати, що сам зміст його існування був нерозривно пов'язаний з цією епохою, а тому перехід до сучасності означав суттєву (а не ситуативну) трансформацію цього феномена, тобто фактично зникнення того явища, яке до початку ХХ ст. характеризували як консерватизм.

Як бачимо, жодна з наведених інтерпретацій консервативної ідеології не дає достатньо повної й об'єктивної картини суті консерватизму. Потрібно відшукати оптимальний варіант розгляду цієї проблеми, усуваючи можливі недоліки попередніх підходів і намагаючись реально обґрунтувати сутність та місце консервативної ідеології в суспільному житті.

Консерватизм, як складний і багатогранний феномен історії людської цивілізації, об'єднує низку компонентів. Це і певний комплекс цінностей, що детермінує образ мислення та поведінку тих чи інших категорій населення; серед них: традиція, стабільність, порядок, авторитет та інші. Однак не в абсолютному і незмінному визнанні їх прихильниками в усі часи і в усіх державах. Треба враховувати як еволюцію людських уявлень про цінності в процесі історичного розвитку, так і особливості тих часових рамок і того середовища, в якому існує ідеологія. Адже, згідно з позицією німецького політолога Г.-К. Кальтенбруннера "за різних обставин по-різному визначають, що саме є консервативним (підлягає збереженню) відповідно до історичної ситуації та національних умов" [11]. Досвід історії свідчить, що наступні покоління коінсерваторів часто прагнуть зберегти те, проти чого боролися їхні попередники.

Тому консерватизм не може претендувати на роль універсальної ідеології, яка передається з покоління в покоління.

Однак консерватизм теж не є ситуативним явищем, яке повторюється в різні періоди і яке трактують як певну ідеологію збереження усталеного

status-quo. У цьому разі не беруть до уваги ні методи захисту існуючого стану речей, ні, знову ж таки, історичні умови та середовище.

Не підлягає сумніву, що чинник історизму відіграє далеко не останню роль у визначенні суті консервативної ідеології. Проте і тут є певні нюанси. На думку автора, консерватизм не можна трактувати винятково, як ідеологію дворянства у його боротьбі з Великою французькою революцією XVIII ст. Ця історична епоха із своїми подіями та ситуаціями, властивим їй набором цінностей у межах конкретної держави викликала появу консерватизму саме такого типу, тоді як в інших державах виник і розвинувся консерватизм з дещо іншими ідеями та принципами, у відповідь на виклик часу і тих умов, що склалися. Подальший суспільний розвиток наклав серйозний відбиток на еволюцію цього явища і зумовив появу нових типів ідеології, які, однак, теж можна вважати консервативними.

На завершення зазначимо, що консерватизм – це ідеологія частини населення конкретного суспільства в конкретний історичний період, яка включає певний усталений набір ідей, цінностей, форм пристосування до різних норм та інститутів, методів та засобів реалізації суспільних інтересів. Тому, на нашу думку, всі дослідження треба проводити, ґрунтуючись власне на такому трактуванні ідеології консерватизму, а певні узагальнення, виділення її характерних рис та принципів робити виважено, не претендуючи на абсолютне їхнє визнання. На підтвердження цього висновку можна навести висловлювання німецького політолога Г.-Г. Шумана: "Дефініції консерватизму повинні залишатися відкритими для нових реалій, у межах яких треба детальніше схарактеризовувати процеси змін, позиції акторів, історичні витоки та придатні для порівняння політично-ідеологічні взірці мислення"[12].

Отже, ми наблизилися до з'ясування суті консерватизму як ідейно-політичної доктрини. Ідейно-політична доктрина консерватизму ґрунтується безпосередньо на консервативній ідеології. І ідейно-політична доктрина консерватизму, і консервативна ідеологія охоплюють низку ідентичних цінностей, насамперед, базових системних ідей, про які йшлося вище. Доктрина слугує для реалізації провідних ідей, які становлять ідеологію. Однак вона не включає в себе погляди, які визначають цілісність політичної системи, що пояснюють суто кратократичним характером доктрини. Доктрина становить конкретизацію ідеології з урахуванням меж державної організації, реалій простору і часу. Вона є основою програмних настанов політичних партій і суспільних рухів консервативного спрямування і відображає таке бачення суспільного і державного устрою, яке відповідає інтересам соціальних груп, що стоять за тими чи іншими партіями чи рухами.

У цьому полягає практичне і головне значення консерватизму як політичної доктрини, особливо в наш час.

Консервативна доктрина розглядає проблему владних відносин, природи, механізмів влади з метою утвердження і збереження того суспільного ладу, який найбільше відповідає її послідовникам. Ідеологія консерватизму об'єднує консервативні цінності як соціально-політичні орієнтири, погляди і настанови щодо оптимальної організації різних сфер людського життя. Складовою частиною її є також певна концепція політики, взаємодії та співвідношення особи, суспільства і держави, ставлення до сучасного наукового прогресу, визначення шляхів і засобів досягнення політичних цілей. Розглядаючи суспільно-політичну доктрину консерватизму, треба мати на увазі, що на її розвиток впливають різноспрямовані і суперечливі тенденції, серед яких виділяються дві. Перша – до вдосконалення змісту і логічної структури доктрини, незалежно від того, відповідає це реальній дійсності чи ні. Друга – до зведення окремих своїх компонентів у відповідність зі змінами в реальному стані речей. Упродовж розвитку доктрина консерватизму зазнала суттєвих змін. Адже вона еволюціонувала залежно від зрушень в економіці, соціальній структурі, культурі та ідеології, суспільно-політичному житті. Тому, зосередивши увагу на її характеристиці, треба дотримуватися принципу історизму, враховувати розвиток, тенденцію до оновлення на засадах переосмислення суспільно-політичної практики.

-
1. *Schumann H.-G.* Konservatismus als analytischer Strukturbegriff in "Konservatismus – eine Gefahr für die Freiheit?: Für Iring Fetscher. – Hrsg. Von Hennig E. u. Saage R. – München und Zürich: Piper, 1983. – S.16.
 2. *Oakeshott M.* Rationalism in politics and other essays. – London, 1981. – Vol. 7. – P.169.
 3. *Bennet R.* The conservative tradition of thought: A right wing politics in Britain / Ed. By N. Nugent, R. King – Westmead, 1977. – P.23.
 4. *Fetscher I.* Der Neokonservatismus und seine Widersprüche in "Neokonservative und "Neue Rechte": Der Angriff gegen Sozialstaat und liberale Demokratie in den Vereinigten Staaten Westeuropa und der Bundesrepublik". – Hrsg. Von Fetscher I. – München: Beck, 1983. – S. 18–20.
 5. *Viereck P.* Conservatism revisited. – N.Y., 1962. – P.143.
 6. A dictionary of conservative and libertarian thought./edited by Nigel Ashford and Stephen Davies. – London;–New York: Routledge, 1991. – P.45.

7. *White R.J.* The Conservative Tradition. – London: Adam and Charles Black, 1964. – P.1.
1. *Еклезіаль Р.* Серцевина консерватизму у "Консерватизм: антологія" / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий – К.: Смолоскип, 1998. – С.3.
9. *Huntington S.* Conservatism as an ideology // *American Political Science Review.* – 1957. – Vol.51. – P.455.
10. *Mannheim K.* Das konservative Denken. Soziologische Beitrage zum werden des politisch-historischen Denkens in Deutschland. In Wolf K.H. (Hrsg.), *Wissensoziologie.* – Berlin: Nenwied, 1964. – S.408–566.
11. *Kaltenbrunner G.-K.* Der schwierige Konservatismus: Definition. Theorien. Portrats. – Herford; Berlin: Nicola, 1975. – S.29.
12. *Schumann H.-G.* Konservatismus. – Koln/Berlin, 1974. – S.25.

CONSERVATISM: WELTANSCHAUUNG, IDEOLOGY, DOCTRINE?

Nataly Kozak

Ivan Franko National University of Lviv

vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-40

The problem of definition of conservatism is complex. Ensemble of methodical approaches of politology, philosophy and general history intertvenes in here. So the researchers of the problem have an ensemble of their own approaches and definitions. The author proceeds from works of the known researchers, reconsiders the essence of conservatism as an ideal political doctrine.

Key words: conservatism; ideology; political doctrine

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2000

Прийнята до друку 08.06.2000